

JAN JAKUB GRABOWSKI

<https://orcid.org/0000-0003-2334-487X>

jangrabowski94@gmail.com

Uniwersytet Jagielloński

Katalog pieczęci w zbiorach Ambrożego Grabowskiego

<https://doi.org/10.15633/9788374389068.03>

Abstrakt

Powyższy tekst skupia się na sylwetce krakowskiego starożytnika – Ambrożego Grabowskiego oraz tworzonej przez niego kolekcji wszelkiej maści źródeł archiwalnych. Za przykład, a zarazem główny temat artykułu, służy nieznany dotąd w literaturze zbiór pieczęci stworzony przez Grabowskiego. Katalog ten został w tekście omówiony, a niektóre egzemplarze pieczęci zostały w nim umieszczone i dokładnie opisane. Uzupełnieniem tekstu jest pełny spis pieczęci.

Słowa kluczowe: Ambroży Grabowski, historia Krakowa, archiwistyka, Galicja, XIX wiek, starożytnictwo

Abstract

Catalogue of Seals in the Collection of Ambroży Grabowski

The above text focuses on the figure of the antiquarian from Krakow – Ambrose Grabowski and the collection of all kinds of archival sources he is creating. An example, and at the same time the main topic of the article, is a collection of seals created by Grabowski, unknown in the literature so far. This catalog was discussed in the text, and some of the seals were included in it and described in detail. The text is complemented by a complete list of seals.

Keywords: Ambroży Grabowski, History of Krakow, Archives, Galicia, 19th century, Antiquity

Zarówno w XIX-wiecznym Krakowie, jak i w pozostałych miastach na ziemiach polskich, na wzór innych krajów Europy, dość popularne stało się kolekcjonowanie pieczęci, w różnych formach – w postaci oryginałów, czy wszelkiego rodzaju odlewów. Bez wątplenia największą kolekcję sfragistyczną stworzył w tym czasie Bolesław Podczażyński (zm. 1876). Niejako dorównywali mu Edward Rastawiecki, Gwalbert Pawlikowski, Karol Beyer, Adam Działyński, Kazimierz Stronczyński, Franciszek Piekosiński, Franciszek Tranczyński¹ i inni².

-
- 1 O tym kolekcjonerze zabytków sfragistycznych przypomniał ostatnio Piotr Bokota, zob. P. Bokota, *Kolekcja sfragistyczna Franciszka Tarczyńskiego w zbiorach Muzeum Diecezjalnego w Płocku*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 287–298.
 - 2 S. Kuczyński, *Początki polskich badań sfragistycznych na tle europejskim*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 14–16. Zbiory te są szerzej omówione w pracy: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009.

Niewątpliwie należy to grono uzupełnić o osobę Ambrożego Grabowskiego, który również żywo interesował się zagadnieniem sfragistyki.

Ambroży Grabowski jest postacią znaną w literaturze, co oczywiście nie znaczy, że jego osoba i związane z nią zagadnienia badawcze zostały w całości wyczerpane. Można wręcz powiedzieć, że na obecną chwilę wyłącznie niewielki fragment jego biografii oraz związanej z nią działalności naukowej i archiwalnej zostały omówione przez badaczy. Główne podwaliny pod badania nad osobą badacza położyli krewni Grabowskiego, mianowicie Stanisław Estreicher i jego syn Karol. Również kolejni badacze stopniowo uzupełniali wiedzę na jego temat³.

-
- 3 J. Nowakowski, *Ambroży Grabowski, wspomnienie z Krakowa*, Warszawa 1869; K. Estreicher, *Grabowski Ambroży (1782–1868)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 8, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 481–483; K. Estreicher, *Dzieło Ambrożego Grabowskiego*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 7–42; A. B. Krupiński, *Księgarska działalność Ambrożego Grabowskiego*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 43–50; Z. Sołtysowa, *Rachunki Grabowskiego*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 51–60; K. Nowacki, *Listy Franciszka Mireckiego*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 61–72; I. Trybowski, *Grabowski a Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 73–76; W. Kolak, *Ikonaografia Krakowa w zbiorze rycin Ambrożego Grabowskiego*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 77–90; W. Berbelicki, *Indeks do dzieł Ambrożego Grabowskiego*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 101–116; *Ambroży Grabowski*, red. K. Brzuski, Kęty 2018; I. Pietrzekiewicz, M. Rogoż, *Ambrożego Grabowskiego kłopoty z cenzurą*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 17 (2011) nr 2, s. 3–26; W. Drożdżik, *Związki Ambrożego Grabowskiego z Kętami*, „Almanach Kęcki” (1998) nr 2, s. 94–106; J. Handzlik, *Krakowskie lata Ambrożego Grabowskiego*, „Almanach Kęcki” (1998) nr 2, s. 107–110; J. Śliwa, *Zainteresowania „egiptologiczne” Ambrożego Grabowskiego (1782–1868)*, „Almanach Kęcki” (1998) nr 2, s. 111–113; B. Kaczmarczyk, *Ambroży Grabowski patronem Biblioteki w Kętach*, „Almanach Kęcki” (2000) nr 4, s. 213–216; J. J. Węgierski, *Potomkowie Ambrożego Grabowskiego*, „Almanach Kęcki” (2002) nr 6, s. 143–149; ks. W. Gasidło, *Ambroży Grabowski i jego krakowski świat*, „Almanach Kęcki” (2003) nr 7, s. 35–49; M. Nycz, *Grabowski widział początki, a my koniec*,

Dotychczasowa literatura oraz pozostawione źródła pozwalają badaczowi na dość dokładne odtworzenie biografii Grabowskiego. Taka jednak wersja biogramu nie jest niezbędna dla niniejszego artykułu, wobec czego ograniczono się tylko do najważniejszych faktów, które składają się na życiorys krakowskiego księgarza, pisarza i kolekcjonera.

Ambroży Grabowski urodził się 5 grudnia 1782 roku w Kętach, które opuścił w 1796 roku przenosząc się do Krakowa. Podstawowe wykształcenie uzyskane w kęckiej szkole umożliwiło mu podjęcie terminu w słynnej księgarni Antoniego Groebła. To w niej Grabowski po raz pierwszy obcował ze światową literaturą oraz ludźmi wywodzącymi się z szeroko rozumianego świata kultury i sztuki. Niewątpliwie przyczyniło się to do duchowego rozwoju młodego terminatora. Po pewnym czasie uzyskał on awans, a jego prerogatywy w księgarni wyraźnie wzrosły. Nabyte doświadczenie spowodowało, że podjął on decyzję o otwarciu własnej księgarni, która w niedługim czasie stała się niemalże literackim salonem XIX-wiecznego Krakowa. Dobrze zarządzana działalność przyniosła zresztą Grabowskiemu nie małe dochody, co pozwoliło na zakup rzadkich książek i rękopisów. W miarę zapoznawania się z kolejnymi lekturami, wiedza i warsztat Grabowskiego wyraźnie się rozwijały. Umożliwiło to podjęcie pracy pisarskiej, czego najlepszym przykładem był wielokrotnie wydawany przewodnik po Krakowie⁴.

„Almanach Kęcki” (2013) nr 17, s. 138–141; B. Kaczmarczyk, *Ambrożyjda – konkurs z tradycjami*, „Almanach Kęcki” (2015) nr 19, s. 170–174.

4 A. Grabowski, *Historyczny opis miasta Krakowa i jego okolic*, Kraków 1822 oraz następne wydania: A. Grabowski, *Kraków i jego okolice*, Kraków 1830; A. Grabowski, *Kraków i jego okolice*, Kraków 1836; A. Grabowski, *Kraków i jego okolice*, Kraków 1866; A. Grabowski, *Kraków i jego okolice*, Kraków 1844.

W 1837 roku Grabowski podjął decyzję o zamknięciu księgarni i poświęceniu się w całości działalności archiwalnej i historycznej. To najprawdopodobniej w tym właśnie okresie powstał omawiany w artykule zbiór sfragistyczny, a przy tym cała rzesza innych zbiorów, określanych dzisiaj mianem *Tek Ambrożego Grabowskiego*.

Teki są źródłem niewątpliwie ciekawym, choćby przez swój ogrom i zróżnicowanie. Grabowski umieszczał w nich w zasadzie wszystko, co tylko wpadło mu w ręce. Dla przykładu były to ryciny w towarzystwie ogłoszeń, które zaopatrywał komentarzami i wspomnieniami. Zbiory Ambrożego Grabowskiego obejmują więc wszystko to, co się mogło przyczynić do jakichkolwiek badań historycznych tudzież zwykłych zainteresowań przeszłością. Nade wszystko możemy odnaleźć w nich zabytki związane z ukochanym dla Grabowskiego Krakowem. Skompletował on ogromną ilość rysunków z różnych wieków, sztychów, drzeworytów, litografii – ogólnie rzecz biorąc wszelakich zabytków ikonograficznych, jakie mogły pomóc w badaniu przeszłości. Gromadził dawne księgi o dużym ładunku historycznym, dokumenty, papiery, nie gardząc przy tym drukami ulotnymi czy zwykłymi karteczkami (choć na takie potrafił naklejać inne, przez co niszczył te pierwotne), usuwanymi regularnie z urzędów czy bibliotek. Jego głównym zajęciem było jednakowoż przepisywanie oraz streszczanie zabytków dawnych archiwów. Na własne oczy widział, z jaką bezmyślnością są niszczone zabytki dawnych wieków, jak giną z powodu nieładu oraz braku należytej opieki. Tak też większość życia poświęcił na wspomniane przepisywanie czy nawet ratowanie ksiąg (jak to miało miejsce w przypadku archiwaliów z archiwum miejskiego mieszczącego się w budynku ratusza krakowskiego oddanego do rozbiórki). Zdobywał więc archiwalia w różny sposób, niekiedy dzieląc się z czytelnikami. Tak też na rękopisie akt klasztoru

św. Jadwigi⁵ zanotował on: „nabyłem tę księgę od rękawicznika Behma, tu w Krakowie, który używał jej do prasowania w niej rękawiczek i do potrzeb gospodarskich wrywał z niej karty”⁶. Potrafił również zaznaczyć swoją obecność na tak ważnym źródle historycznym, jak najstarsza księga ławnicza miasta Krakowa⁷.

Pozostałe po Ambrozym Grabowskim zbiory są zarazem jedną wielką mozaiką najprzeróżniejszych źródeł służących do poznawania przeszłości. Składają się one z ksiąg, posiadających kilkaset stron, in folio⁸ lub in quarto maiori⁹, zszywanych i oprawianych najczęściej własnoręcznie przez krakowskiego kolekcjonera. Każda z nich posiada odrębne nazwy, które bynajmniej nie objaśniają ich zawartości, lecz z pewną wrodzoną dla Ambrożego żartobliwą ironią noszą tytuły takie jak: „I to i owo z przydatkiem niekiedy czego innego”, „Cokolwiek o czymkolwiek”, „Magazyn tego wszystkiego, co cierpliwy papier przyjąć na się zdoła”, „Rozmaite rozmaitości w chwilach próżniaczych zebrane”, „Księga pisana, drukowana i lepiona”, co jest bezpośrednim świadectwem i argumentem przemawiającym za tym, że Grabowski nigdy profesjonalnym historykiem nie był, skoro ważnym

-
- 5 Kościół św. Jadwigi – nieistniejący kościół znajdujący się od XIV wieku do XVIII wieku na Stradomiu. Na przełomie XVIII i XIX wieku został przebudowany w obszerną kamienicę (obecnie ulica Stradomska 12–14).
 - 6 Archiwum Narodowe w Krakowie, *Zbiór Ambrożego Grabowskiego*, sygn. E. 38.
 - 7 Grabowski zapisał w niej uwagę: „a.) Wojciech Woyt Krak[owski], który był przeciwny Łokietkowi, i musiał z Krakowa uciekać a. 1312. Niewykluczone, że była to jedna z ksiąg, które Ambroży Grabowski uratował ze zrujnowanego archiwum w miejskim ratuszu. Dzisiaj księga znajduje się w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, sygn. 29/33”.
 - 8 Chodzi o arkusz papieru jednokrotnie złożony, który tworzy dwie karty i cztery stronic.
 - 9 Czyli arkusz papieru dwukrotnie złożony, który tworzy cztery karty i osiem stronic.

dokumentom nadawał bardzo nieprecyzyjne tytuły. Z jednej strony ratował dokumenty, opisywał je w miarę możliwości, a przede wszystkim korzystał z nich podczas pisania kolejnych książek, niemniej brakowało mu konsekwencji i porządkowania ich w sposób tematyczny czy problemowy.

Teki Ambrożego Grabowskiego są, i trzeba to napisać wprost, materiałem niezmiernie trudnym do analizy. Obok jednego typu źródła – dajmy na to kalendarium z XVIII wieku – następuje coś zupełnie innego, dla przykładu – dawne pieniądze papierowe, bilety, ikonografia, czy panegiryk. Wszystko to w asyście starodruków, wilkierzy, ordynacji cechowych, manifestów, listów, testamentów, fragmentów z ksiąg sądowych, diariuszy, oraz pewnej ilości rachunków. W *Tekach* często pojawiają się aforyzmy, cytaty, ciekawostki oraz anegdoty, nierzadko nanoszone ręką samego Ambrożego Grabowskiego. Najłatwiej więc określić je mianem *Silva Rerum*. Trzeba jednak przyznać, że czasem się zdarza, iż *Teki* są w miarę spójne tematycznie – czego najlepszym chyba przykładem jest omawiany w niniejszym rozdziale zbiór sfragistyczny – ale najczęściej są grupowane zupełnie dowolnie i przypadkowo, przez co możemy wnioskować, że tworzył je w miarę gromadzenia danych zabytków i bez względu na ich charakter oprował je być może w celu jak najszybszej ochrony. Tych ponad sto tomów zdeponowanych w Archiwum Narodowym w Krakowie można określić skarbnicą, której to, zdaniem Karola Estreichera – jeszcze nigdy nikt na taką skalę, z takim budżetem, nie stworzył¹⁰.

W tej właśnie wyżej omówionej kolekcji znajduje się niewielkich rozmiarów „książeczka”, licząca sobie 57 stron o wymiarach 16,3 × 17,7 cm,

10 K. Estreicher, *Grabowski Ambroży*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. M. Girdwojn, A. Gross, Wrocław 1959–1960, s. 483.

w której Grabowski umieścił 88 odcisków pieczętnych¹¹. Stanowi ona kolekcję zabytków sfragistycznych, skompletowanych przez krakowskiego kolekcjonera. Niestety, data powstania tego zbioru nie jest znana, a jego wartość ogranicza się raczej do pionierskości kolekcji, aniżeli bogactwa zgromadzonych zabytków. Zanim jednak dojdzie do charakterystyki zbioru, autor pragnie słów kilka poświęcić samej sfragistyce.

Sfragistyka jest to nauka o pieczęciach. Nazwa pochodzi od greckiego *sfragis* – pieczęć. Czasem jest używana także nazwa *sygillografia* od łacińskiego *sigillum* – pieczęć¹². Pieczęć stanowi zaś istotną część składową dokumentu, służy do jego legalizacji, a zarazem do zamknięcia pisma. Sfragistyka stanowi więc naukę pomocniczą historii, ściśle powiązaną z dyplomatyką oraz heraldyką. Nauka o pieczęciach może być również traktowana jako gałąź niezależna, dzieje pieczęci oraz jej rozwój mogą być tematem specjalnych badań. Samo zagadnienie sygillografii może być również pożądanym tematem badań nie tylko dla historyków, ale również historyków sztuki ze względu na walor artystyczny, jaki posiadają, a który wychodził często spod ręki wybitnych artystów¹³.

Pieczęć jest znakiem wytłoczonym za pomocą twardego stempla w wosku lub innej miękkiej, a następnie twardniejącej plastycznej masie. Zawiera on konkretny wizerunek lub symbol, czemu towarzyszy odpowiedni napis w legendzie. Pieczęć jest również pierwszorzędnym kryterium do oceny autentyczności dokumentu¹⁴.

11 Archiwum Narodowe w Krakowie, *Zbiór Ambrożego Grabowskiego, Sfragistyka, dawne pieczęcie*, sygn. 71.

12 J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2012, s. 609.

13 W. Semkowicz, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, Kraków 2011, s. 127, zob. też Z. Piech, *Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną*, Kraków 2015.

14 Zob. Z. Piech, *Pieczęć jako źródło ikonograficzne*, s. 14.

Sam Grabowski podaje zresztą własną definicję słowa sfragistyka, pisząc: „Mylnie piszą sfragistyka. Oznacza to wycisk woskowy lub na innej substancji, jaki się odbiera przez przyłożenie wklęsło wrytego stempla. Wyraz ten pisać się powinien sphragistyka, jako pochodny z greckiego apasphragisma, sphragis, któremy odpowiada w znaczeniu również grecki wyraz ektypoma”¹⁵.

Pieczęcie ze zbioru Ambrożego Grabowskiego noszą charakter *sigillum impressum* – wyciśniętych na dokumencie, które są innym rodzajem tych zawieszonych za pomocą wiązadła – *sigillum appensum*. Z tą jednak różnicą, iż pieczęcie Grabowskiego w rzeczywistości nie są umieszczone na dokumentach, lecz na zwykłych kartkach papieru oprawionych z zewnątrz skórą. Tak też *sigillum impressum* jest w tym przypadku określeniem nie tyle precyzyjnym, co wygodnym.

W całkiem interesujący sposób Ambrożę tworzył – o ile oczywiście przyjmemy jego absolutne autorstwo – swój zbiór sfragistyczny, a przy tym same pieczęcie. Większość z nich z pewnością nie jest oryginalna, jest raczej wytworem samego kolekcjonera – przy czym należy zwołać go z odpowiedzialności tworzenia falsyfikatów. Grabowski milczy na temat zastosowania tego zbioru, lecz z całą pewnością możemy przyjąć, że przedmioty te służyły mu wyłącznie w celach starożytniczo-archiwalnych. Większość pieczęci obecnych w zbiorze jest odcisniętych w wosku, niemniej tworzył on je na różny sposób:

1. Część z nich jest stworzona za pośrednictwem odbicia laku pieczętnego w wosku przez kartkę. Tego typu sposób tworzenia

15 Archiwum Narodowe w Krakowie, *Teki Ambrożego Grabowskiego, Sfragistyka, dawne pieczęcie*, sygn. 29/679/71, dawna sygnatura E 81, s. 3.

pieczęci pojawia się od ok. X wieku, a swój renesans przeżywa w XIV wieku oraz – jak widać po omawianej kolekcji – w XIX wieku. Jest to tak zwana pieczęć przytłaczana, a sposób jej wykonania wyglądał w sposób następujący: przytłaczano pieczęcie opłatkowe, nalepiając na papier zwilżony opłatek. Dla ochrony pieczęci woskowych, tłoczonych na papierze, kładziono nań kawałek papieru tak, że pieczęć wytłaczano właśnie przez papier. Tego typu pieczęci można odnaleźć najwięcej, bo aż 41.

2. Odbicie tłoku pieczętnego bezpośrednio w masie woskowej. Tych pieczęci znajduje się w zbiorze 38 egzemplarzy.
3. Pieczęć stemplowa, takich pieczęci możemy odnaleźć w zbiorze 7.
4. Naklejka/wlepka niebędące właściwymi pieczęciami. Występują w dwóch egzemplarzach.
5. Inne/brak pieczęci, jest jeden egzemplarz, w którym Grabowski zanotował, iż przedstawia herb Odrowąż. Dzisiaj pieczęć nie występuje już w zbiorze.

Zbiór sfragistyczny Ambrożego Grabowskiego liczy sobie 89 tego typu odbić, większość z nich to pieczęcie związane z Krakowem, część – ta oryginalna (użytkowa) – należy do XIX-wiecznych postaci, z którymi Ambroży Grabowski korespondował, stąd podejrzenie, iż pieczęcie mogą być oryginalne. Niestety nie wiadomo, czy w skład kolekcji wchodziły pierwotnie tłoki – a część z nich niewątpliwie Ambroży musiał posiadać, bowiem niektóre odciski zostały stworzone przez niego. Być może wypożyczał je lub prosił ich właściciela o dokonanie odcisku. Katalog ten ukazuje, jak postępowali kolekcjonerzy by zabezpieczyć pamięć o dawnych zabytkach sfragistycznych własnym sumptem. Na potrzeby niniejszego artykułu niemożliwym

byłoby przedstawienie wszystkich pieczęci obecnych w zbiorze. Sam zbiór zasługuje bowiem na odrębną publikację. W związku z tym autor zdecydował o przedstawieniu jedynie kilku przykładowych pieczęci ze zbioru Ambrożego Grabowskiego. Żeby jednak nie pozostawić czytelnika obojętnym na pozostałe zabytki, artykuł ten został uzupełniony o pełną listę wszystkich pieczęci, jakie znajdują się w omawianym zbiorze.

Poniższe fotografie pochodzą z prywatnego archiwum autora. Sfotografowane obiekty znajdują się zaś w III Oddziale Archiwum Narodowego w Krakowie, pod sygn. 71.

Pieczęć sygnetowa z herbem Kły

Legenda: brak

Wymiary: 18 × 16 mm, krawędzie 5 mm

[s. 21]

Ośmioboczna pieczęć sygnetowa przedstawia tarczę o wzorze angielskim, w której polu umieszczone zostały trzy wilcze zęby. Tarczę wieńczy – nie przylegając do niej – korona hrabiowska o 9 gałkach zakończonych perłami. Jest to fakt istotny, bowiem jasno wskazuje, że mamy do czynienia z hrabiowską odmianą herbu Zęby, nadanego Aleksandrowi Batowskiemu w 1824 roku w Królestwie Polskim, biorąc zresztą nazwę od jego nazwiska, przez co herb ten nazywany jest: *Batowski*. Pełna wersja posiada również hełm, a nad nim klejnot, w którym znajdują się trzy strusie pióra. Pod tarczą, na wstędze, umieszczano również łacińską dewizę: *Recte et Fortiter*⁶.

Pieczęć cechu garbarzy krakowskich

Legenda: nieodczytana

Wymiary: 30 mm

[s. 31]

Znak ten rozpoznaje Adam Chmiel w swojej książce dodając, iż chodzi tu o garbarzy „czerwonych”. Pieczęć czerwonych garbarzy (ruficerdone) wyobraża stągiew z obręczami w półkolistym ujęciu u góry, nad którą znajdują się skrzyżowane narzędzia – być może skrobacze garbarskie. Wyobrażenie jest zwieńczone koroną królewską, którą doskonale widać na odbiciu przedstawionym przez Chmiela, lecz nieobecną na odbiciu w zbiorze Grabowskiego. Trzymaczami są prawdopodobnie dwa tygrysy lub lwy, wspięte ku górze, widoczne z profilu. Chmiel podkreśla, że godło owo jest obecne na srebrnych wotach cechowych, które tradycyjnie składano do cechu w momencie wyzwolin czerwonych garbarzy na czeladników¹⁷.

Poza jasno zaakcentowaną koroną, o czym wspomniano wcześniej, jeszcze jeden aspekt wyróżnia pieczęć ze zbioru Grabowskiego od informacji przekazanych przez Chmiela, a mianowicie rozmiar. Chmiel podał, że pieczęć garbarzy wynosi 35 mm bez legendy, w momencie gdy omawiana przeze mnie z legendą liczy sobie jedynie 30 mm. Być może ta ze zbioru Grabowskiego jest uproszczoną (mniejszą) wersją pieczęci. Niestety Chmiel nie podaje treści legendy pieczęci, w związku z tym wzajemna identyfikacja jest utrudniona.

Uwagi: pieczęć ze zbioru Grabowskiego jest przykładem pieczęci opłatkowej.

17 A. Chmiel, *Godła rzemieślnicze i przemysłowe krakowskie od połowy XIV w. aż do XX w.*, Kraków 1922, s. 4–5.

1. Pieczęć herbowa Józefa Załuskiego

Legenda: PATRIAE IMPENDERE VITAM

Wymiary: 21 × 19 mm

[s. 37]

W przypadku powyższej pieczęci Grabowski nie pozostawia czytelnika bez informacji na temat jej właściciela. Ambroży obok odcisku nadmienia, że jest to „pieczęć Józefa Hr. Załuskiego, generała wojsk polskich z czasów Królestwa Kongres[owego] i wojny r[oku] 1830–31”. Należać więc mogła ona do Józefa Bonawentury

Załuskiego (1797–1866)¹⁸, posiadającego tytuł hrabiowski w Królestwie Kongresowym od roku 1820¹⁹.

Ze względu na swój ośmioramienny kształt i niewielkie wymiary stwierdzić można, iż w tym przypadku ma się do czynienia z odciśnięciem pieczęci sygnetowej. Przedstawienie pieczętne jest przy tym niezwykle bogate w treść. Dostrzec można bowiem tarczę w kształcie charakterystycznym dla tarcz francuskich nowożytnych, podzieloną na trzy pola. W pierwszym, od prawej strony, umieszczono drzewo, w drugiej miecz, poniżej zaś baranek – godło herbu Junosza, którym posługiwali się Załuscy. Tę specyficzną tarczę wieńczą dwie korony, regularnie przylegające i odpowiadające pierwszym wspomnianym polom. Pierwsza z nich posiada 9 pałek, a w klejnocie pęk trzech pawich piór, druga zaś, ze względu na niedokładność przedstawienia (nadlany lak) pozostaje nieodgadniona – widoczne są tylko 3 pałki, które nie stanowią całości. Biorąc jednak pod uwagę ich skupienie względem siebie można przypuszczać, że ta druga korona, podobnie jak pierwsza, posiada 9 pałek – szczególnie, że z klejnotu również wychodzą 3 pawie pióra. W polu sygnetu znajduje się również napis/rodzaj dewizy, brzmiący: PATRIAE IMPENDERE VITAM,

18 Jan Bonawentura Załuski urodził się jako syn Teofila, podskarbiego nadwornego koronnego oraz kasztelana buskiego i Honoraty Stempkowskiej. Wychowywał się u babki w Ojcowie. Był paziem na dworze Franciszka I, posiadał tytuł barona francuskiego i hrabiego austriackiego, posiadając przy tym liczne majątki odziedziczone po rodzicach. Karierę wojskową rozpoczął w 1807 roku służąc w wojsku Księżstwa Warszawskiego. Od 1815 roku był adiutantem cara Aleksandra I, a następnie Mikołaja I w armii Królestwa Polskiego. Służbę wojskową zakończył 18 lipca 1829 roku w stopniu generała brygady. Brał czynny udział w powstaniu listopadowym, zob. M. Karpowicz, M. Filipiak, *Elita jazdy polskiej*, Warszawa 1995, s. 214.

19 Cyt. za: *Królestwo Polskie*, „Kuryer Litewski” (1820) nr 130, s. 1–2.

którą tradycyjnie posługiwali się hrabiowie de Riviere d'Aerschot – Załuscy h. Junosza.

1. *Pieczęć Gwalberta Pawlikowskiego*

Legenda: brak

Wymiary: 30mm

Zamieszczony wyżej wizerunek pieczętny Ambrożego Grabowskiego podpisał jako „pieczęć szanownego Gwalb[erta] Pawlikowskiego, męża z wszech miar czci godnego”²⁰. Identyfikacja tej postaci jest stosunkowo prosta, bowiem krakowskiego starożytnika łączyły z Gwalbertem Pawlikowskim²¹ pewne więzy. Za możliwością umieszczenia

20 Archiwum Narodowe w Krakowie, *Zbiór Ambrożego Grabowskiego, Sfragistyka, dawne pieczęcie*, s. 39.

21 Gwalbert Pawlikowski (1793–1852) – wielką pasją Pawlikowskiego było zbieranie starożytności. Posiadał jedną z największych w kraju kolekcji

tej pieczęci w zbiorze sfragistycznym odpowiada zachowana do dziś korespondencja między kolekcjonerami.

Pieczęć ta przedstawia dwa herby ujęte w tarcze szwajcarskie; w tarczy pierwszego z nich możemy dostrzec dwa złote półksiężycy, rogami skierowane na zewnątrz. Między półksiężycami widnieje miecz, ostrzem skierowany ku dołowi tarczy. Jest ona zwieńczona koroną o pięciu pałkach zakończonych prawdopodobnie perłami – z tego też powodu jasno podkreślono typowo szlachecki rodowód herbu. W klejnocie obecny pęk pawich piór w liczbie pięciu. Jest to herb Ostoja.

Pierwszy herb swoją lewą krawędzią nieznacznie nachodzi na tarczę drugiego – co może podkreślać wyższą rangę Ostoi, choć nie musi. W tarczy – również o typie szwajcarskim – drugiego herbu możemy dostrzec półksiężyc skierowany rogami do góry, na których spoczywają złote gwiazdy. Pośrodku półksiężycy usytuowana jest – zwrócona grotem ku górze – strzała. Tarczę wieńczy korona o dziewięciu pałkach zwieńczonych perłami – jest to więc korona hrabiowska. W klejnocie znajduje się nieukoronowany ptak – prawdopodobnie orzeł, zwrócony głową w lewą stronę.

Powyższe herby okala kwiaton, między nimi, u dołu tarczy, znajduje się fleuron – lilia. Zewnętrzna część pieczęci zakończona jest specjalną obwódką.

książek, rękopisów, rycin, map, medali, monet, pieczęci, zob. M. Tyrowicz, Pawlikowski Józef Gwalbert (1793–1852), w: *Polski słownik biograficzny*, t. 25, Wrocław 1980, s. 434–437.

2. Pieczęć dozoru szkoły głównej krakowskiej

Legenda: pieczęć dozoru szkoły głównej krakowskiej

Wymiary: 40 mm

Funkcjonowanie tej pieczęci przypada na czasy Księstwa Warszawskiego (1809–1815), w którego obrębie znalazł się również Kraków. Ukształtowała się ona z całym prawdopodobieństwem po wydaniu rozporządzenia dla krakowskiej uczelni 2 grudnia 1809 roku, nadając jej nazwę Szkoły Głównej Krakowskiej. Mimo pewnej więzi łączącej Szkołę Główną Krakowską z jej poprzedniczką – kołłątajowską Szkołą Główną Koronną, pieczęci dość znacząco się różniły. Nie wdając się nadmiernie w szczegóły należy wspomnieć, że różnice polegają głównie na uproszczonych przedstawieniach dla tej pierwszej (co jest całkowicie logiczne, biorąc pod uwagę choćby obecność herbów ziemskich Rzeczypospolitej dla tej drugiej, co dla ówczesnej sytuacji było

archaizmem. Ostatecznie Szkoła Główna Krakowska posługiwała się po prostu polskim ukoronowanym orłem z dwoma skrzyżowanymi berłami, czego przykładem jest właśnie powyższa pieczęć. Oryginał tej pieczęci znał Chmiel. Gwoli ścisłości, ta okrągła pieczęć o średnicy 40 mm przedstawia polskiego ukoronowanego orła, zwróconego głową w prawo, z rozpostartymi skrzydłami, za którym znajdują się dwa berła uniwersyteckie. Wokół biegnie otok z inskrypcją, co od zewnętrznej strony wieńczy perełkowa obwódka²².

Uwagi: pieczęć ze zbioru Grabowskiego jest przykładem pieczęci opłatkowej.

3. *Pieczęć z czasów powstania styczniowego*

Legenda: Boże – zmiłuj się nad nami

Wymiary: 2,0 × 2,3 cm

22 A. Chmiel, *Pieczęcie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1917, s. 92.

Jedna z ciekawszych pieczęci w zbiorze Grabowskiego, który informuje czytelnika, iż pochodzi ona z okresu powstania 1863–1864. W polu pieczęci można odnaleźć kilka symboli dobrze korespondujących z atmosferą powstania; widać bowiem trupa czaszkę na tle skrzyżowanych kości, pikującego ptaka; być może orła, lecz równie dobrze może być to inny drapieżnik, a nawet gołębica – symbol nadziei. Uzupełnieniem przedstawienia jest maksyma/tekst modlitwy: „Boże – zmiłuj się nad nami”.

Omówiony zbiór dość dobrze pokazuje nam, jak postępowali XIX-wieczni badacze – czy w zasadzie starożytnicy – względem sfragistyki. Na wstępie autor wskazał przykładowe sylwetki kolekcjonerów pieczęci, które wskutek badań uzupełniono o nową postać. Niewykluczone, że takich kolekcjonerów było dużo więcej. Zaprezentowane z kolei egzemplarze pieczęci, szczególnie te, których weryfikacja okazuje się trudna, po szczegółowych badaniach pozwalają zwiększyć wiedzę nt. pieczęci, zwłaszcza tych młodszych, pochodzących głównie z XIX-wieku.

Sam zbiór, zasługuje na odrębną publikację. Autor wyraża ufność, że zarówno udział w konferencji, niniejszy artykuł, jak i praca nad zbiorem w trakcie tworzenia pracy magisterskiej przybliżą go do tego celu.

Lista pieczęci ze zbioru Ambrożego Grabowskiego:

1. *Pieczęć większa radziecka miasta Poznania*

rewers pieczęci/pokrywka/matryca

Legenda: [sigillum × civitatis × poznanie],

Wymiary: 76 × 74 mm

2. *Pieczęć sądu wyższego prawa magdeburgskiego na zamku krakowskim*

Legenda: [S × iuris × theutunici × in castro × craco]*

Wymiary: 34 mm

Uwaga: W zbiorze występuje po sobie sześć takich pieczęci, które autor ujął w jeden punkt.

3. Pieczęć z herbem Odrowąż

Brak pieczęci

4. Pieczęć ławnicza miasta Krakowa

Legenda: [S' scabinor Cracovie Civitatis]

Wymiary: 54 mm

5. Pieczęć ławnicza miasta Krakowa

Legenda: [S' scabinor Cracovie civitatis]

Wymiary: 54 mm

6. Pieczęć sądu wyższego prawa magdeburskiego na zamku krakowskim

Legenda: [S × iuris × theutunici × in castro × craco]*

Wymiary: 34 mm

7. Pieczęć wielka koronna Zygmunta Augusta

Legenda: brak

Wymiary: 68 mm

8. Pieczęć miasta Gdańska

Legenda: brak

Wymiary: 40 mm

9. *Nieznana pieczęć*

Legenda: brak

Wymiary: 11 mm

10. *Pieczęć z herbem Korczak*

Legenda: brak

Wymiary: 13 mm

11. *Nieznana pieczęć*

Legenda: brak

Wymiary: 21 mm

12. *Pieczęć miasta Gdańska*

Legenda: Der Senat der Freien Stadt Danzig

Wymiary: 40 mm

13. *Pieczęć sygnetowa z herbem Kły*

Legenda: brak

Wymiary: 18 × 16 mm, krawędzie 5 mm

14. *Pieczęć z herbem ABDNK*

Legenda: nieodczytana

Wymiary: 28 mm

15. *Naklejka przedstawiająca godło Krakowa*

Legenda: brak

Wymiary: 150 × 85 mm

16. Pieczęć należąca do Małachowskiego

Legenda: nieodczytana

Wymiary: 53 mm

17. Pieczęć Stanisława Węzyka starosty sieradzkiego

Legenda: [Stanislaus in Wola Weżykowa wezyk capitaneus sira-
diensis]

Wymiary: 49 mm

18. Pieczęć gminy Wyciąże

Legenda: [Dominium Wyciąże]

Wymiary: 22 × 33 mm

19. Pieczęć konsulatu generalnego w Warszawie

Legenda: [CONSULAT GENE...E × ARSOVIE]

Wymiary: 37 mm

20. Pieczęć biskupa krakowskiego Andrzeja Gawrońskiego

Legenda: [Andr * rawa gawronski epp * us: cracoviens* sac. caes:
reg: aplicae mist... ntimus]

Wymiary: 72 mm

21. Pieczęć ziemska województwa krakowskiego

Legenda: [Sigillum terrestre palatinatus cracoviensis]

Wymiary: 49 mm

22. Pieczęć sygnetowa z herbem Krakowa

Legenda: brak

Wymiary: 12 mm

23. *Pieczęć cechu garbarzy krakowskich*

Legenda: nieodczytana

Wymiary: 30 mm

24. *Pieczęć wójtowska krakowska*

Legenda: [Sigillum officii advocatialis Craciviensis]

Wymiary: 34mm

25. *Pieczęć stemplowa*

Legenda: Groszy dziesięć

Wymiary: 31 mm

26. *Pieczęć stemplowa*

Legenda: Groszy dziesięć”

Wymiary: 31 mm

27. *Naklejka z godłem miasta Krakowa*

Legenda: brak

Wymiary: 60mm × 45 mm

28. *Pieczęć miasta Krakowa*

Legenda: [Sigillum caesareo regiae urbis metropolis Cracoviae]

Wymiary: 66 mm

29. *Pieczęć magistratu miasta stołecznego i wydziałowego Krakowa*

Legenda: Pieczęć magistratu miasta stołecznego i wydziałowego Krakowa

Wymiary: 47 mm

30. *Pieczęć Adriana Krzyżanowskiego*

Legenda: nieodczytana

Wymiary: 26mm

31. *Pieczęć herbowa Józefa Załuskiego*

Legenda: Patriae impendere vitam

Wymiary: 21 × 19 mm

32. *Pieczęć sądu policyjnego miasta Frankfurtu*

Legenda: [Policey gericht d freyen stadt Frankfurt]

Wymiary: 30 × 24 mm

33. *Pieczęć ksiąg Czartoryskich*

Legenda: brak

Wymiary: 15 × 15 mm

34. *Nieznana pieczęć sygnetowa*

Legenda: brak

Wymiary: 20 mm

35. *Pieczęć miasta Kazimierza*

Legenda: nieodczytana

Wymiary: 24 mm

36. *Pieczęć Gwalberta Pawlikowskiego*

Legenda: brak

Wymiary: 30mm

37. *Pieczęć Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk*

Legenda: Pieczęć Towarzystwa Król[ewskiego] Warsz[awskiego] Przyjaciół Nauk

Wymiary: 24 mm

38. *Pieczęć trybunału cywilnego królestwa polskiego*

Legenda: Królestwo polskie trybunał cyw[ilny] i inst[ytut] woiewodzt[wa] krak[owskiego]

Wymiary: 35 mm

39. *Pieczęć trybunału handlowego departamentów krakowskiego i radomskiego*

Legenda: Pieczęć trybunału handlowego departamentów krakowskiego i radomskiego

Wymiary: 42 mm

40. *Pieczęć podprefekta powiatu*

Legenda: Podprefekt powiatu

Wymiary: 36 mm

41. *Pieczęć kościelna [?]*

Legenda: Sigillum prepositi ecclesiae collegia [...] racovi

Wymiary: 43 mm

42. *Pieczęć komitetu cenzury wolnego miasta Krakowa i jego okręgu*

Legenda: [Komitet cenzury wol[nego] miasta krak[owa] i jego okręgu

Wymiary: 36 mm

43. *Pieczęć sułtana tureckiego*

Wymiary: 34 × 38 mm

44. *Pieczęć dozoru szkoły głównej krakowskiej*

Legenda: Pieczęć dozoru szkoły głównej krakowskiej

Wymiary: 40 mm

45. *Pieczęć Fryderyka Augusta*

*Legenda: Fridericus augustus d[ei] g[ratia] dux sax[oniae] iul.
cl.mont.a.& w.s.r.i.archim.&elector*

Wymiary: 67 mm

46. *Pieczęć burmistrza miasta Tyszowiec*

Legenda: [Burmistrz miasta tyszowiec]

Wymiary: 31 mm

47. *Pieczęć książąt Czartoryskich*

Wymiary: 21 × 19 mm

48. *Pieczęć książąt Czartoryskich*

Wymiary: 21 × 19 mm

49. *Pieczęć notariusza wolnego miasta Krakowa*

Legenda: Notariusz wolnego miasta Krakowa

Wymiary: 36 mm

50. *Pieczęć trybunału*

Legenda: nieodczytana

Wymiary: 41 mm

51. *Pieczęć towarzystwa naukowego krakowskiego*

*Legenda: Towarzystwo naukowe krakowskie oddz[iał] arch[???]
i sztu[k] piękn[nych]*

Wymiary: 32 mm

52. *Pieczęć dyrekcji towarzystwa przyjaciół sztuk pięknych*

*Legenda: Dyrekcya Towa[rzystwa] Przyja[ciół] Sztuk Pięk[nych]
w Krakowie*

Wymiary: 26 mm

53. *Pieczęć z herbem Ciołek*

Legenda: brak

Wymiary: 32 mm

54. *Pieczęć wileńskiego muzeum starożytności*

Wymiary: 28 mm

55. *Pieczęć skarbu koronnego prowincji małopolskiej*

Legenda: Pieczęć skarbu koronnego prowincyi małopols[kiey]

Wymiary: 46 mm

56. *Pieczęć ekspedycyjna*

Legenda: Na ekspedycye wojsk[ową] prowincyi małopolskiej

Wymiary: 38 mm

57. *Pieczęć sygnetowa z orłem w tarczy gotyckiej*

Legenda: brak

Wymiary: 27 × 20 mm

58. Pieczęć z herbem Ciołek

Legenda: brak

Wymiary: 15 mm

59. Pieczęć z czasów powstania styczniowego

Legenda: Boże – zmiłuj się nad nami

Wymiary: 20 × 23 mm

60. Pieczęć trybunału i instancji wolnego miasta krakowa

Legenda: [Trybunał i inst[ytut] woln[ego] niep[odległego] i sci[śle] neut[ralnego] m[iasta] krakowa i ie[go] okrę[gu]

Wymiary: 45 mm

61. Pieczęć konfederacji województwa krakowskiego

Legenda: [Pieczęć konfederac[yi] wojew[ództwa] krakowskie[go]

Wymiary: 56 mm

62. Nieznana pieczęć sygnetowa

Legenda: brak

Wymiary: 17 mm

63. Pieczęć cesarstwa francuskiego

Legenda: nieodczytana

Wymiary: 78 mm

64. Pieczęć komisji organizacyjnej

Legenda: Kommissyi organ[iza]cyiney

Wymiary: 36 mm

65. *Herb Królestwa Prus*

Legenda: brak

Wymiary: 26 mm

66. *Pieczęć urzędu policji miasta Krakowa*

Legenda: [Urząd policji miasta krakow[a]

Wymiary: 22 mm

67. *Pieczęć redakcji tygodnika literackiego*

*Legenda: [Redakcja tygodnika literackiego a. woykowski. służyć
poczciwej sprawie]*

Wymiary: 32 mm

68. *Pieczęć inspektora przychodów niepoległego neutralnego miasta
Krakowa z okręgiem*

*Legenda: Pieczęć inspektora przychodów niepodległego neutralnego
miasta Krakowa z okręgiem*

Wymiary: 29 mm

69. *Pieczęć biblioteki publicznej w Warszawie*

Legenda: Pieczęć Biblioteki Publicznej w Warszawie

Wymiary: 39 mm

70. *Pieczęć biblioteki publicznej w Warszawie*

Legenda: Pieczęć Biblioteki Publicznej w Warszawie

Wymiary: 30 mm

71. *Pieczęć Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim*

Legenda: Towarzystwo Rolnicze w Królestwie Polskim

Wymiary: 32 mm

72. *Pieczęć uniwersytecka*

Legenda: Sigillum Universitatis Cracoviensis

Wymiary: 68 mm

73. *Pieczęć kuratora Uniwersytetu Jagiellońskiego*

Legenda: Kurator c. k. Uniwersytetu Jagiellon(skiego) w Krakowie

Wymiary: 37 mm

74. *Pieczęć towarzystwa literackiego krakowskiego*

Legenda: Sigillum Societatis Literariae Cracoviensis

Wymiary: 34 mm

75. *Pieczęć uniwersytecka*

Legenda: Sigillum Universitatis Cracoviensis

Wymiary: 38 mm

76. *Pieczęć gwardii miejskiej wolnego miasta Krakowa*

Legenda: Pieczęć Gwardyi Mieyskiej Wolnego Miasta KRAKOWA

Wymiary: 34 mm

77. *Pieczęć wyobrażająca orła z wieńcem herbów*

Wymiary: 62 mm

78. *Pieczęć Antoniego Łuszczkiewicza*

Legenda: brak

Wymiary: 20 × 11 mm

79. *Pieczęć dwóch złotych polskich*

Legenda: Złot. polsk. dwa

Wymiary: 32 mm

80. *Pieczęć CK towarzystwa naukowego krakowskiego*

Legenda: C[esarsko] K[rólewskie] Towarzystwo Naukowe Krakowskie

Wymiary: 36 mm

81. *Pieczęć konsulatu generalnego Francji*

Legenda: Consulat General de France

Wymiary: 37 mm

82. *Pieczęć magistratu ogólnego stołecznego i wydziałowego Krakowa*

Legenda: Magistrat ogólny stołecznego i wydziałowego Krakowa

Wymiary: 48 mm

83. *Pieczęć CK biura spraw skarbu i instytucji publicznych*

Legenda: C.kr. biuro spraw skarbu i instytucji publicznych w Krakowie

Wymiary: 36 mm

Bibliografia

Ambroży Grabowski, red. K. Brzuski, Kęty 2018.

Archiwum Narodowe w Krakowie, *Teki Ambrożego Grabowskiego, Sfragistyka, dawne pieczęcie*, sygn. 29/679/71, dawna sygnatura E 81, s. 3.

Archiwum Narodowe w Krakowie, *Zbiór Ambrożego Grabowskiego*, sygn. E. 38.

Berbelicki W., *Indeks do dzieł Ambrożego Grabowskiego*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 101–116.

Bokota P., *Kolekcja sfragistyczna Franciszka Tarczyńskiego w zbiorach Muzeum Diecezjalnego w Płocku*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 287–298.

- Chmiel A., *Godła rzemieślnicze i przemysłowe krakowskie od połowy XIV w. aż do XX w.*, Kraków 1922.
- Chmiel A., *Pieczęcie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1917.
- Drożdżik W., *Związki Ambrożego Grabowskiego z Kętami*, „Almanach Kęcki” (1998) nr 2, s. 94–106.
- Estreicher K., *Dzieło Ambrożego Grabowskiego*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 7–42.
- Estreicher K., *Grabowski Ambroży (1782–1868)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 8, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 481–483.
- Estreicher K., *Grabowski Ambroży*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. M. Girdwoyn, A. Gross, Wrocław 1959–1960, s. 483.
- Gasidło W. ks., *Ambroży Grabowski i jego krakowski świat*, „Almanach Kęcki” (2003) nr 7, s. 35–49.
- Grabowski A., *Historyczny opis miasta Krakowa i jego okolic*, Kraków 1822.
- Grabowski A., *Kraków i jego okolice*, Kraków 1830.
- Grabowski A., *Kraków i jego okolice*, Kraków 1836.
- Grabowski A., *Kraków i jego okolice*, Kraków 1844.
- Grabowski A., *Kraków i jego okolice*, Kraków 1866.
- Handzlik J., *Krakowskie lata Ambrożego Grabowskiego*, w: *Ambroży Grabowski*, Kęty 2018.
- Kaczmarczyk B., *Ambrożjada – konkurs z tradycjami*, „Almanach Kęcki” (2015) nr 19, s. 170–174.
- Kaczmarczyk B., *Ambroży Grabowski patronem Biblioteki w Kętach*, „Almanach Kęcki” (2000) nr 4, s. 213–216.
- Karpowicz M., Filipiak M., *Elita jazdy polskiej*, Warszawa 1995.
- Kolak W., *Ikonografia Krakowa w zbiorze rycin Ambrożego Grabowskiego*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 77–90.
- Krupiński A. B., *Księgarska działalność Ambrożego Grabowskiego*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 43–50.

- Kuczyński S. K., *Początki polskich badań sfragistycznych na tle europejskim*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 14–16.
- Nowacki K., *Listy Franciszka Mireckiego*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 61–72.
- Nowakowski J. F., *Ambroży Grabowski. Wspomnienie z Krakowa*, Warszawa 1869.
- Nycz M., *Grabowski widział początki, a my koniec*, „Almanach Kęcki” (2013) nr 17, s. 138–141.
- Ostrowski J. K., *Księga herbowa rodów polskich*, t. 2, Warszawa 1897.
- Pietrkiewicz I., Rogoż M., *Ambrożego Grabowskiego kłopoty z cenzurą*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 17 (2011) nr 2, s. 3–26.
- Semkowicz W., *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, Kraków 2011.
- Piech Z., *Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną*, Kraków 2015.
- Sołtysowa Z., *Rachunki Grabowskiego*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 51–60.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2012.
- Śliwa J., *Zainteresowania „egiptologiczne” Ambrożego Grabowski (1782–1868)*, „Almanach Kęcki” (1998) nr 2, s. 111–113.
- Węgierski J. J., *Potomkowie Ambrożego Grabowskiego*, „Almanach Kęcki” (2002) nr 6, s. 143–149.
- Trybowski I., *Grabowski a Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 40 (1970), s. 73–76.

Jan Jakub Grabowski (ur. 1994) – absolwent historii Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz podyplomowego studium muzeologicznego. Licencjonowany przewodnik zrzeszony w Federacji Stowarzyszeń Przewodnickich. Badacz historii Krakowa oraz tematyki II wojny światowej. Popularyzator wiedzy na temat realiów okupacji niemieckiej, założyciel i autor treści na fanpage’u „Okupowany Kraków” na Facebooku oraz kanału edukacyjnego „Okupowany Kraków” na platformie YouTube.

